

ПРИЧИНИ СПАДУ РОЗВИТКУ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

*Розглянуто основні причини спаду розвитку спеціалізації
сільськогосподарського виробництва*

Постановка проблеми. Кризові явища, що охопили сільське господарство і супроводжуються спадом виробництва в ньому, призвели до занепаду розвитку спеціалізації і концентрації в галузі. Такий стан в аграрній сфері економіки склався під впливом сукупності несприятливих політичних, правових, організаційних, соціально-економічних та інших факторів, що зумовили її збитковість. Окремі автори чинники, що спричинили занепад сільськогосподарського виробництва, об'єднують у три групи. До першої з них відносять ті, що стали наслідком відмежування України від єдиної економічної системи СРСР. Друга група причин обумовлена нав'язуванням політикам і владним структурам окремими вітчизняними ученими й зарубіжними консультантами тези про всесильність ринку, який розставить все на свої місця без регулювання його державою. Третя група причин включає велике коло прорахунків і помилок, допущених у процесі здійснення аграрної політики та її найважливішої складової – реформування аграрних відносин [3].

Викладення основного матеріалу дослідження. Уповільнення темпів розвитку спеціалізації в аграрній сфері розпочалося ще за часів адміністративно-командної системи господарювання, коли жорстка директивна регламентація діяльності колгоспів і радгоспів не сприяла ефективному використанню місцевих умов виробництва, соціально-економічних чинників, забезпеченню відповідності виробничої спеціалізації аграрних формувань специфіці природно-економічного й біологічного потенціалу, інтеграції сільського господарства з переробною промисловістю.

Створені на кооперативних засадах спеціалізовані структури під впливом

адміністративних методів управління набули одержавленого, централізованого характеру діяльності, внаслідок чого деформувалась соціально-економічна суть спеціалізації й кооперування. Крім того, безпосередній товаровиробник на той час не був власником і господарем землі, засобів, виробництва й вироблених матеріальних благ, що призвело до втрати ним інтересу до праці та її результатів.

Серед причин, що сприяли згортанню спеціалізації, необхідно відзначити й енергомісткі технології, які застосовувалися при спеціалізованому виробництві на той час і в умовах подорожчання енергоносіїв та матеріально-технічних засобів виявилися неконкурентоздатними.

Головною ж причиною занепаду спеціалізованого виробництва являються допущені помилки під час реформування колективних сільськогосподарських підприємств, зокрема при їх розукрупненні відбулись руйнація цілісних майнових комплексів, ліквідація спеціалізованих господарств, міжгосподарських підприємств, об'єднань та комплексів індустріального типу, спрощення їх галузевої структури.

У процесі реструктуризації аграрного сектору економіки ми не визначилися з пріоритетами щодо збереження всього напрацьованого в минулому та адаптації його до умов ринкового середовища, що призвело до значних втрат і руйнації створеного раніше економічного потенціалу.

Крім перерахованих чинників, які стримують розвиток спеціалізації виробництва, необхідно відзначити також відсутність державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, паритету цін на сільськогосподарську і промислову продукцію,

що споживається аграрною сферою, спеціального пільгового кредитування, інвестиційну непривабливість галузі, недосконалі системи оподаткування та ціноутворення, низький рівень фондо- і енергозабезпеченості аграріїв, невирішення соціальних проблем села.

Все це призвело до спаду обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (рис. 1). Так, виробництво зерна в сільськогосподарських підприємствах у середньому за 2002-2005 роки зменшилося у 2 рази проти середньорічного за 1988-1990 роки, цукрових буряків – у 4, м'яса всіх видів – у 6,5 і молока – в 6,6 рази.

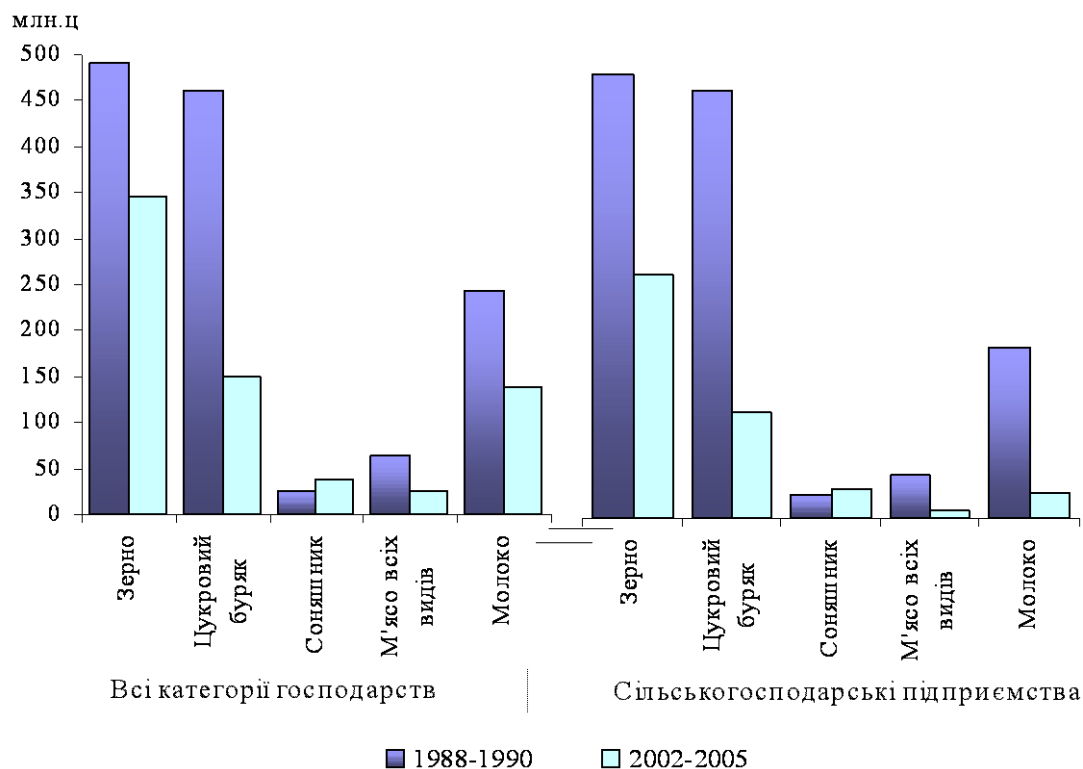

Рис. 1. Динаміка виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в Україні

Також різко скоротилися інвестиції в галузь. Якщо у 2005 році в цілому в економіку України вони зменшилися проти 1990 майже у 2 рази, в промисловість – у 1,8, будівництво – у 2,2, то у сільське господарство – у 9,5 рази. При цьому у торгівлю і громадське харчування вони зросли у 7 разів [1].

Починаючи з 1997 року вартість основних засобів сільськогосподарських підприємств скорочувалась щорічно у середньому на 14 млрд. грн. Фондоозброєність праці середньорічного працівника у 2005 році зменшилась більше, ніж у 6 разів. На даний час сільське господарство забезпечене основними видами техніки лише на 48-65 відсотків від потреби.

Занепад спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва можна проаналізувати на прикладі суб'єктів

господарювання Таращанського району Київської області, де свого часу зазначені процеси були повністю відпрацьовані і давали вагомі результати. Тут реструктуризація недержавних сільськогосподарських підприємств супроводжувалася їх розукрупненням і зростанням кількості більш, ніж у 2 рази. Якщо в 1986 році функціонувало 11 колгоспів і радгосп-технікум, то в процесі реформування на їх базі було створено 22 колективні сільськогосподарські підприємства (КСП), а на етапі реформування КСП в інші форми господарювання утворилося 26 виробничих структур приватного спрямування, в тому числі 8 товариств з обмеженою відповідальністю (ТОВ), 6 сільськогосподарських підприємств (СП), 5 приватних сільськогосподарських підприємств (ПСП), 4 виробничі сільськогосподарські

кооперативи (ВСК), агрофірма (АФ) “Мрія” та державне підприємство – агротехнічний коледж.

Розукрупнення господарств відбувалося з одночасним зменшенням розмірів їх землекористування.

Площа сільськогосподарських угідь скоротилася з 51488 га у 1990 році до 33897 га у 2005 році, або на 35,8 %. Тепер на одне господарство їх припадає у середньому лише 1540 га проти 4290 га у 1990 році, або в 2,7 раза менше (табл. 1).

За цей період площа ріллі, що належала колгоспам і радгоспу-технікуму, зменшилася на 14249 га, або на 29 %, і склала 32837 га, які залишилися у користуванні новостворених

формувань. Нині на один суб’єкт господарювання припадає лише 1492 га ріллі проти 3890 га у дореформений період.

Необхідно відзначити, що за умови збільшення кількості суб’єктів господарювання виникає проблема відтворення та підвищення родючості ґрунтів і охорони навколишнього середовища. Якщо у 1990 році 30 % ріллі було удобрено органічними і 75 % – мінеральними добривами, то у 2005 році ці показники становили відповідно 5 і 15 % [2].

Таблиця 1. Основні показники господарсько-фінансової діяльності новостворених господарських структур Таращанського району

Показник	Рік				
	1990	1999	2000	2005	2005 до 1990, %
Кількість господарств, одиниць	12	26	26	22	183,3
Наявність сільськогосподарських угідь, га	51488	46251	43636	33897	65,8
у тому числі ріллі	46790	41737	39700	32837	70,2
Внесено органічних добрив на 1 га ріллі, т	10,0	2,0	2,3	2,1	21,0
Внесено мінеральних добрив на 1 га ріллі, кг діючої речовини	165,0	22,7	22,6	21,4	12,9
Середньорічна чисельність працівників, осіб	7625	5279	4754	2453	32,2
Вартість основних фондів, тис. дол. США	187642	63146	33028	32854	17,5
Поголів’я корів, голів	14340	3483	3201	1938	13,5
Надій молока від однієї корови, кг	3482	2323	2062	2891	83,0
Виробництво молока, ц	463547	80898	65991	56027	12,1
Поголів’я великої рогатої худоби на дорощуванні і відгодівлі, голів	25903	5770	5080	3918	15,1
Одержано приросту великої рогатої худоби, ц	41585	6531	5675	4782	11,5
Поголів’я свиней на дорощуванні і відгодівлі, голів	14278	5655	4583	4408	30,9
Одержано приросту свиней, ц	8079	1920	1221	1337	16,5
Собівартість реалізованої продукції тваринництва, тис. грн	42475	10847	9509	10972	25,8
Виручка від реалізації продукції тваринництва, тис. грн	51517	5307	6117	7734	15,0
Прибуток (+), збиток (-), тис. грн	+9042	-5540	-3392	-3239	×
Рентабельність тваринництва, %	21,2	-51,0	-35,7	-29,5	×

При реформуванні недержавних сільськогосподарських підприємств у районі намітилася тенденція до різкого скорочення чисельності робочої сили та погіршення використання сільських трудових ресурсів, зумовлена значним спадом сільськогосподарського виробництва, особливо у тваринницьких галузях, через катастрофічне зменшення поголів’я худоби і птиці, що призвело до посилення сезонного характеру виробництва та обмеження можливостей рівномірнішого використання сільських трудівників протягом року. Так, середньорічна чисельність працівників

у районі в 2005 році скоротилася проти 1990 року більше, ніж у 3 рази, і склала 2453 осіб, а з розрахунку на одне господарство за цей же період кількість їх зменшилась у 4,5 раза і становила лише 141 особу. Згортання інтенсифікації сільськогосподарського виробництва стало причиною не лише екстенсивного розвитку його галузей, а й скорочення робочих місць, безробіття. На даний час у районі відсутня можливість забезпечення робочими місцями усіх, хто не має роботи і готовий приступити до неї.

Про наявність загальної тенденції скорочення земельних та трудових ресурсів свідчать як вітчизняні, так і зарубіжні дослідження. Однак потреба у зростанні обсягів виробництва сільськогосподарської продукції ніколи не втрачала своєї актуальності, і її забезпечення відбувається в усіх країнах за рахунок нагромадження та ефективного використання матеріально-технічних ресурсів.

У районі зниження платоспроможності сільськогосподарських товаровиробників призвело до значного спаду інвестиційних процесів, зменшення фондозабезпеченості, технічної та енергетичної оснащеності. Зношеність основних засобів значно перевищує їх оновлення, поглиблюється процес деіндустріалізації сільськогосподарського виробництва. За період, що аналізується, основні фонди сільськогосподарських підприємств зменшилися більш як у 5 разів, а з розрахунку на одне господарство – від 15 млн до 1,5 млн доларів США, або у 10 разів. Серед причин, що передували цьому, слід назвати й різкий спад поголів'я корів, кількість яких скоротилася у 2005 році до 1938 голів проти 14340 голів у 1990 році, або майже у 7,3 раза [1].

Такий стан з розвитком матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств району склався тому, що при реформуванні колгоспів в інші форми господарювання та паюванні майна було допущено руйнацію цілісних майнових комплексів, насамперед, тваринницьких та складських приміщень, підприємств індустріального типу, переробних та сервісних підприємств, сільськогосподарської техніки.

Вищезазначене ускладнило роботу спеціалізованих господарств та міжгосподарських підприємств і об'єднань, а в новостворених на їх базі формуваннях приватного спрямування продовжується спад

виробництва і знижується його ефективність, про що свідчать дані таблиці 1. Наприклад, внесення органічних добрив на 1 га ріллі у 2005 році становило в середньому лише 2,1 т, або у 5 разів менше, ніж у 1990 році. За цей же період на 1 га ріллі було внесено мінеральних добрив у діючій речовині лише 21,4 кг, що у 8 разів менше. Відбулося катастрофічне зниження чисельності поголів'я корів. За період, що аналізується, воно зменшилося від 14,3 тис. до 1,9 тис. голів, а їх продуктивність знизилася від 3482 кг до 2891 кг молока від однієї корови, або на 17 %. Це стало причиною того, що валове виробництво молока у 2005 році становило лише 12 % від рівня 1990 року [2].

Аналогічна картина спостерігається і в інших галузях тваринництва, внаслідок чого вони стали збитковими. Вищезазначені негативні явища зумовили різкі зміни у структурі товарної продукції сільськогосподарських підприємств району (табл. 2). Якщо в 1990 році питома вага тваринництва в грошових надходженнях від реалізації всієї продукції становила 67,3 %, а рослинництва – 32,7 %, то в 2005 році частка рослинницьких галузей зросла на 49 % і досягла 81,7 %, а тваринницьких – відповідно зменшилася на таку ж величину і становила лише 18,3 %. За цей же період частка зернових у загальній виручці від реалізації продукції рослинництва і тваринництва зросла на 55 %, цукрових буряків – на 5,5 %, а молока знизилася на 12,7 %, м'яса великої рогатої худоби – на 18 %. Таким чином, традиційний скотарсько-зерново-буряківничий напрям спеціалізації господарств району змінився на зерново-скотарсько-буряківничий.

Аналогічна картина спостерігається і в цілому по Україні, де також допущено великий спад сільськогосподарського виробництва, у тому числі внаслідок його деспеціалізації (див рис. 1).

Таблиця 2. Структура товарної продукції новостворених формувань Таращанського району Київської області, %

Показник	Рік				
	1990	1995	2000	2005	2005 до 1990, (+,-)
1	2	3	4	5	6
Кількість господарств, одиниць	15	25	27	22	7
Виручка від реалізації сільськогосподарської продукції	100	100	100	100	×

1	2	3	4	5	6
у тому числі: рослинництва	32,7	69,9	79,6	81,7	49,0
з неї: зерно	13,7	52,3	69,8	68,6	54,9
цукрові буряки	2,8	16,5	5,6	8,3	5,5
овочі	0,5	0,7	0,3	0,0	-0,5
тваринництва	67,3	30,1	20,4	18,3	-49,0
з неї: молоко	22,0	11,6	9,0	9,3	-12,7
м'ясо великої рогатої худоби	23,8	11,7	7,2	5,7	-18,1
м'ясо свиней	3,0	1,35	2,73	2,8	-0,2
яйця	0,16	0,16	0,04	0,0	-0,16

Дослідження свідчать, що при реформуванні спеціалізованих КСП в інші форми господарювання приватного спрямування або при поділі їх на кілька формувань з наступним об'єднанням в асоціації, концерни чи консорціуми напрями спеціалізації в них зберігаються, а при відокремленні новостворених у результаті поділу структур у самостійні господарські суб'єкти відбувається процес їх деспеціалізації.

Необхідність збереження цілісних майнових комплексів при реформуванні недержавних сільськогосподарських підприємств зумовлена не лише перевагами великотоварного виробництва над дрібнотоварним, а й наявними проблемами поділу зазначених комплексів між новоствореними на базі цих підприємств приватними формуваннями.

Крім того, при значному поділі виробництва втрачається можливість раціонального використання техніки, яка ще є в наявності. В результаті це зумовить появу у дрібнотоварних виробників ще більше проблем, ніж у великотоварному виробництві – потребу в інвестиціях для придбання засобів виробництва, пального тощо.

Отже, аграрне виробництво Тарашанського району знаходиться в кризі, потребує розробки та реалізації програми його відродження на основі спеціалізації, концентрації та кооперування, впровадження яких забезпечить стале економічне і соціальне зростання. Адже навіть в умовах кризового стану, як свідчать наші дослідження, кращих успіхів домагаються товаровиробники з вищим рівнем спеціалізації. Для прикладу можна навести сільськогосподарське підприємство “Світанок”, що спеціалізується на виробництві молока. Тут при його реформуванні збереглися земельні ресурси, виробничий і кадровий потенціал. Питома вага молока в структурі

товарної продукції у 2005 році становила понад 30 %. В господарстві найвищий надій молока від корови, який складає близько 3 тис. кг, найнижча собівартість одного його центнера – 84 грн та найбільша середньореалізаційна ціна – 97 грн. На кожному реалізованому центнері молока одержано по 13 грн прибутку, а рентабельність його виробництва перевищила 15 відсотків, тоді як в цілому по району галузь являється збитковою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Функціонування підприємств з різними формами власності та господарювання, сфера діяльності яких визначатиметься поділом праці на внутрішньому і зовнішньому ринках, сприятиме вирішенню завдання відродження спеціалізації та кооперації і на цій основі стабілізації та нарощуванню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а наявність конкуренції стане поштовхом для широкого впровадження товаровиробниками сучасних ефективних технологій.

Список використаної літератури:

1. Агропромисловий комплекс України: Стан, тенденції та перспективи розвитку / За ред. Канінського П.К. - К.: ННЦ ІЕА, 2005. – 290 с.
2. *Канінський П.К.* Спеціалізація сільськогосподарських підприємств. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 410 с.
3. *Юрчишин В.В.* До аналізу причин і наслідків занепаду сільського господарства // Економіка України. – 2001. – № 2. – С.54-62.

КАНІНСЬКИЙ П.К. – доктор економічних наук, завідувач відділу ННЦ “Інституту аграрної економіки”

Наукові інтереси:
– розвиток сільськогосподарського виробництва